

Крупенко О.В. Географічний, природнокліматичний та соціоетнічний фактори економічного розвитку Ніжинського повіту в другій половині XIX – на початку XX ст.

Стаття присвячена актуальним проблемам економічної історії України другої половини XIX ст. На основі статистичних даних автор визначає вплив різних чинників на розвиток господарства та соціальну структуру Чернігівської і Полтавської губерній.

Ключові слова: економічна історія, Чернігівська губернія, Полтавська губернія, соціальна структура.

Крупенко О.В. Географический, природно-климатический и социоетнический факторы экономического развития Нежинского уезда во второй половине XIX – начале XX в.

В статье исследуются актуальные проблемы экономической истории Украины во второй половине XIX века. Основываясь на статистике, автор определил влияние разных факторов на развитие хозяйства Черниговской и Полтавской губерний.

Ключевые слова: экономическая история, Черниговская губерния, Полтавская губерния, социальная структура.

Krupenko O.V. Geographical, climatic and economic factors of the social and ethnic development of Nizhyn County in 2 half of XIX – early XX century

The article investigates the current problems of the economic history of Ukraine in the second half of the 19th century. Using the data based on the statistics, the author determined the influence of different factors on the economic development of Chernihiv and Poltava Provinces.

Key words: economic history, Chernihiv Province, Poltava Province, the social structure.

[надійшло до редакції: 24.01.2012 р.]

УДК 94(477.51=438)“1917”

Максим ПОТАПЕНКО
(Ніжин)

Польський громадський клуб Ніжина у 1917 році

До сьогодні національна складова Української революції 1917–1921 років лишається недостатньо вивченою. Особливо виразно дисонанс між історичним значенням і рівнем історіографічного осмислення вказаної компоненти відчувається на локальному рівні. У пропонованій розвідці здійснюється спроба реконструкції діяльності польського громадського клубу Ніжина протягом 1917 р. Сподіваємося, що вона стане в нагоді при подальших дослідженнях різних аспектів історії громади міста у непростий і доленосний час революційних потрясінь.

Надходження до Ніжина на початку березня 1917 р. звісток про зречення престолу імператором Російської імперії Миколою II ознаменували підйом національного руху не лише українців, але й інших чисельних етнічних спільнот міста. З-поміж них поляки не були виключенням. Уже 5 березня вони провели велелюдні національні збори, рішенням яких до Ніжинського громадського комітету делегувався К. Модзелевський [1]. Підтримка докорінних суспільних перетворень і наміри співпраці з революційними органами влади на місцях спонукали поляків до організації максимально розгалу-

женої мережі різноманітних політичних партій, громадських організацій та національних інституцій. Саме їхні представники уособлювали “організовану демократію”, з якою прагнув налагодити співпрацю Тимчасовий уряд і підпорядковані йому місцеві представницькі та виконавчі органи влади.

Потужною й активною організацією, що виступала від імені поляків Ніжина був місцевий польський громадський (громадсько-політичний) клуб. Виявлені джерела не дозволяють достеменно встановити час його заснування. Про себе він доволі голосно заявив улітку 1917 р., коли направив представників для участі у двох великих національних зібраннях – III польському з’їзді на Русі (Київ, 18–24 червня) [2] та польському політичному з’їзді (Москва, 21–26 липня) [3].

Ймовірно, що до утворення клубу в Ніжині був безпосередньо причетним польський громадсько-політичний клуб Чернігова, котрий постав 13 квітня 1917 р. під час загальних зборів польських жителів міста [4]. На початку червня 1917 р. він був включений до мережі комісаріатів Польського комітету виконавчого на Русі, який на той час був єдиною інституцією, що опікувалася питаннями захисту національних прав поляків у Наддніпрянській Україні. Губерніальним комісаром був проголошений голова польського громадсько-політичного клубу Чернігова Е. Реттінгер. Посаду чернігівського міського та повітового комісара суміщав також член клубу Е. Лучковский [5]. Закріплена статутними документами необхідність перетворення чернігівського клубу на координаційний центр польського національного життя у межах усієї губернії, а також наполегливі поради керівництва Польського комітету виконавчого на Русі своїм губерніальним комісаріатам розширювати впливи на місцях спонукали Е. Реттінгера та його колег до створення аналогічних клубів у інших населених пунктах губернії. У такий спосіб вирішувалося відразу кілька важливих завдань. Зокрема, налагоджувалася співпраця з локальними польськими громадами, прискорювалися темпи їх самоорганізації, створювалися нові регіональні осередки впливу Польського комітету виконавчого на Русі, конче необхідні для підтвердження загальнонаціонального характеру його ініціатив.

Інформації про кількісний і якісний склад членів польського громадського клубу в Ніжині збереглося обмаль. Відомо лише те, що головою клубу був К. Куликовський, котрий проживав у Ніжині за адресою вул. Мільйонна, 38 [6]. Швидше за все, він походив з ніжинської дворянської родини Куликовських [7]. Посаду секретаря клубу обіймав Б. Патомський [8]. Кількість членів клубу була відносно низькою і навряд чи перевищувала 50 осіб. Про це свідчить той факт, що інтереси ніжинського клубу на з’їзді делегатів польських організацій Чернігівської губернії (Чернігів, 7–10 жовтня) репрезентував лише 1 представник [9], – таку кількість делегатів мали право надсилати всі польські організації губернії від кожних 50 членів. Для прикладу: від громадсько-політичного клубу Чернігова прибуло 7 представників, від однойменного клубу Сновська (сучасний Щорс) – 3. Польський громадський клуб Городні надіслав 2 представників при тому, що загальна чисельність тутешніх поляків згідно перепису міського населення 1917 р. становила всього 272 особи [10]. У Ніжині чисельність лише постійного польського населення за нашими обрахунками мала становити близько 350 осіб. До цього слід додати невстановлену, але значну чисельність зосереджених у місті польських біженців і військовослужбовців [11]. Все це свідчить про можливі

труднощі у здійсненні клубом масової роботи, що могло спричинитися наявністю у місті принаймні ще однієї впливової конкуруючої польської організації.

Представництво польських громадсько-політичних клубів на з'їзді делегатів польських організацій Чернігівської губернії*¹

<i>Осередок клубу</i>	<i>Кількість делегатів</i>
Центральне правління (Чернігів)	10
Чернігівський	7
Яновський	3
Ріп кінський	2
Яновський	2
Городянський	2
Конотопський	2
Унечський	2
Почепський	2
Новозибківський	1
Новгород-Сіверський	1
Ніжинський	1
<i>Всього</i>	35

Згідно резолюції вказаного з'їзду всі 11 польських громадсько-політичних або громадських клубів (у т.ч. й ніжинський) отримували повноваження повітових і міських комісаріатів Польського комітету виконавчого на Русі й підпорядковувалися Центральному правлінню клубів у Чернігові, якому – в свою чергу – делегувалися функції губерніального комісаріату. Також цей документ проливає світло на політичну платформу діяльності всіх згаданих клубів. Усі його ключові положення цілком відповідали програмним постулатам польських національних демократів. Їх основою була ідея відродження об'єднаної незалежної Польщі під егідою Антанти [12]. Підтвердженням підпорядкування цим партійним впливам польського громадсько-політичного клубу Ніжина є витяги з протоколів його зібрань 22 жовтня та 15 листопада 1917 р. Обидва документи майже дослівно повторюють зміст оприлюднених напередодні резолюцій Польського комітету виконавчого на Русі з приводу оцінки рішень Стокгольмської конференції польських прогресивно-незалежницьких сил і положень III Універсалу Центральної ради [13]. Зазначимо, що восени 1917 р. діяльність указаної інституції національного самоврядування в Наддніпрянщині повністю контролювалася національними демократами, а пост її президента обіймав лідер їх київської групи Й. Бартошевич. Показово, що в обох документах фігурує всеросійський керівний центр національних демократів – Польська рада міжпартійного об'єднання.

У масштабах Чернігівської губернії польський громадський клуб Ніжина діяв доволі успішно і не належав до числа “ефемерних організацій”, які почасти існували лише

*¹ У нарадах з'їзду брали участь 68 делегатів від 24 польських організацій і місцевих громад Чернігівської губернії, що локалізувалися щонайменше у 14 населених пунктах.

на папері або потерпали від кадрового голоду. Про це свідчить, по-перше, його доволі висока резолютивна активність. До середини листопада 1917 р. було підготовлено щонайменше 11 ухвал загальних зборів членів клубу. Для порівняння зауважимо, що польський громадський клуб у Ріпках, який утворився так само у червні 1917 р., до кінця жовтня того ж року оприлюднив лише 2 вихідні документи [14]. По-друге, К. Куликовський був одним із двох кандидатів від повітових клубів (другим був С. Хелміцький із Конотопа), що були включені до виборчого списку “Польського громадсько-політичного клубу Чернігівської землі”, сформованого для участі у виборах до Українських установчих зборів. Усі інші 10 місць у списку (за винятком секретаря Польського комітету виконавчого на Русі З. Березовського з Києва) обіймали представники чернігівського клубу або члени Центрального правління польських громадсько-політичних клубів Чернігівської губернії [15].

Таким чином, польський громадський клуб Ніжина протягом 1917 р. розгорнув доволі інтенсивну діяльність. Завдяки налагодженню контактів із польськими політичними партіями й інституціями національного самоврядування у Наддніпрянській Україні інтереси відносно нечисленної спільноти поляків міста озвучувалися не лише на міському та губерніяльному, але й загальнодержавному рівнях. Одночасно можемо констатувати, що впорядкування й аналіз установлених епізодів діяльності клубу засвідчують необхідність подальшого дослідження його відносин з іншими осередками польського національного життя й участі в громадсько-політичному житті в масштабах міста.

Джерела та література

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 1486, оп. 1, од.зб. 3, арк. 35.
2. Zjazd polski na Rusi w Kijowie w dniach 18–24 czerwca 1917 roku. – [Winnica], 1917. – S. 94.
3. Polski zjazd polityczny // Przegląd polski. – К., 1917. – Z. 4. – S. 20–21.
4. Klub społeczny polski // Echo polskie. – М., 1917. – № 100. – 28 kwietnia (11 maja). – S. 3; W kolonjach polskich i na kresach // Gazeta polska. – М., 1917. – № 108. – 2 (15) maja. – S. 2.
5. Z Polskiego komitetu wykonawczego // Dziennik kijowski. – К., 1917. – № 134. – 3 (16) czerwca. – S. 3.
6. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. XII, од. зб. 1024, арк. 1.
7. Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. 340, оп. 1, од. зб. 921, арк. 117 зв.–118.
8. Archiwum Akt Nowych (далі – ААН), z. 445, sygn. 15, k. 101, 159.
9. Ze zjazdu delegatów organizacji polskich ziemi Czernihowskiej // Dziennik polski. – Piotrograd, 1917. – № 257 (354). – 9 (22) listopada. – S. 1.
10. ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, од. зб. 48, арк. 112.
11. *Потапенко М.* Громадсько-політичне життя польської спільноти Ніжина в 1917 р. // *Поляки в Ніжині.* – Ніжин, 2010. – Вип. 4. – С. 109.
12. Державний архів Чернігівської області, ф. 1081, оп. 1, од. зб. 26, арк. 2–4 зв.; *Ze zjazdu delegatów...* – S. 1.
13. ААН, z. 445, sygn. 15, k. 101, 159.
14. Там само – к. 126.
15. ІР НБУВ, ф. XII, од. зб. 1024, арк. 1.

№ 1. – 22 жовтня 1917 р. – м. Ніжин. – Витяг із протоколу надзвичайного зібрання членів польського громадського клубу в Ніжині*

Почуваючи єдність із народом, польський громадський клуб у Ніжині принципово протестує проти ухвали Стокгольмською конференцією соціалістичної формули тих умов миру, що стосуються Польщі, і повністю солідаризується з позицією у цій справі Польської Ради Міжпартійного Об'єднання. Прагнемо повної самостійності й об'єднання польських земель із власним виходом до моря.

Президент Казимир Куликовський [підпис]
Секретар Б. Патомський [підпис]

Archiwum Akt Nowych, z. 445, sygn. 15, k. 101.
Рукопис. Оригінал.

№ 2. – 15 листопада 1917 р. – м. Ніжин. – Витяг із протоколу надзвичайного зібрання членів польського громадського клубу в Ніжині*

№ 10А

Далі головуючий Зібрання п. К. Куликовський звернув увагу присутність на фрагмент Універсалу, силою котрого польське поміщицьке майно переходить у власність українського народу без жодних відшкодувань попереднім господарям. Через це може бути позбавлена засобів існування не тільки велика кількість поміщиків, але й усі офіціалісти, челядь і нужденні вигнанці, котрі мають підтримку в польських маєтках. Ця конфіскація є актом незнаного у світовій історії гвалту, актом насилля над польською людністю, над її добробутом, культурними надбаннями та нашими історичними й національними пам'ятками. Конфіскація ця не витримує критики з юридичної точки зору, оскільки була проголошена групою осіб, що не мають відповідних повноважень.

З огляду на це, голова запропонував проголосити рішучий протест проти названого фрагменту Універсалу та надіслати його копію до Виконавчого Комітету на Русі, Польської Ради Міжпартійного Об'єднання, Централі Військових Поляків у Києві, Чернігівського громадського Клубу.

Президент Куликовський [підпис]
Секретар Б. Патомський [підпис]

Archiwum Akt Nowych, z. 445, sygn. 15, k. 158–159.
Рукопис. Оригінал.

Потапенко М.В. Польський громадський клуб Ніжина у 1917 році

Стаття присвячена аналізу діяльності польського громадського клубу Ніжина, котрий відіграв одну з провідних ролей у національному житті поляків міста у революційному 1917 р. З'ясовуються питання виникнення та характеру його діяльності. До наукового обігу вводяться 2 документи з історії діяльності польського громадського клубу Ніжина.

Ключові слова: громадський клуб, поляки, Ніжин, національні демократи.

* Переклад із польської автора публікації.

Потапенко М.В. Польский общественный клуб Нежина в 1917 году

В статье анализируется деятельность польского общественного клуба Нежина, который сыграл одну из ключевых ролей в национальной жизни поляков города в революционном 1917 г. Освещаются вопросы возникновения и характера его деятельности. В научный оборот вводятся 2 документа, проливающих свет на историю деятельности польского общественного клуба Нежина.

Ключевые слова: общественный клуб, поляки, Нежин, национальные демократы.

Potapenko M.V. Nizhyn Polish Public Club in 1917

The article analyzes the activities of the Nizhyn Polish Public Club, which played a leading role in the national life of the local Poles in the revolutionary 1917. The author investigates the formation and essence of its activities. The two new documents on the history of Nizhyn Polish Public Club are introduced in the scientific circulation.

Key words: public club, Poles, Nizhyn, national democrats.

[надійшло до редакції: 10.01.2012 р.]

УДК 377.1(477.51)(09)

Олександр СИДОРОВИЧ
(Ніжин)

Ніжинське технічне училище А.Ф. Кушакевича в революційних подіях 1905–1907 років

Одним із навчальних закладів Ніжина, що виник у дореволюційний період, було Ніжинське ремісниче училище А.Ф. Кушакевича. Ця установа, маючи спеціалізацію з підготовки кадрів для місцевої промисловості та ремесел, а також постійно розвиваючись, органічно доповнювала освітню мережу Ніжинщини кінця ХІХ – початку ХХ ст. Проте, висвітлення діяльності цього навчального закладу в працях краєзнавців і науковій літературі носило швидше епізодичний характер, здебільшого завдяки дослідженню біографії знаменитого радянського вченого-історика академіка АН СРСР М.В. Нечкіної, батько якої певний час працював інспектором Ніжинського ремісничого училища [1]. Особливий інтерес серед дослідників викликали питання, пов'язані з революційними подіями 1905–1907 років, а також участь у цих подіях студентської й учнівської молоді. Незважаючи на те, що дана тема в радянський час (з певними ідеологічними штампами), була досить досліджуваною, сторінки історії Ніжинського ремісничого училища в зазначені роки залишалися або малодослідженими, або розкритими односторонньо [2]. Тому з'ясування особливостей навчального та виховного процесів у переддень подій 1905 р., а також функціонування Ніжинського нижчого технічного училища А.Ф. Кушакевича (далі – ННТУ) в період революційних потрясінь є предметом даного дослідницького пошуку. Водночас метою даного дослідження є з'ясування й виправлення на основі архівних документів деяких фактологічних неточностей, оприлюднених у місцевій ніжинській періодиці й краєзнавчій літературі стосовно участі учнів ННТУ в подіях 1905–1907 років.